

IL-FAKULTÀ TAL-ARTI

Id-Dipartiment tal-Malti

Settembru 2019

Kodiċi: **MAL 1030**Taqsimat-studju: **Ir-Regoli tal-Kitba Maltija fil-Prattika 1**

Letturi: Dr G. Farrugia, Prof. M. Mifsud, Dr O. Vella

Data: L-Erbgħa, 4 ta' Settembru, 2019

Ħin tal-eżami: 10:00 – 12:05

F'dan l-eżami l-istudenti ma jistgħux jużaw dizżjunarji jew kotba oħra.

Wieġeb iż-żewġ taqsimiet.

- A.** Sib l-iżbalji ortografiċi f'dawn it-tliet siltiet, żożż sing taħthom u kkoreġihom billi tikteb il-kelma sħiħa fil-verżjoni t-tajba bl-aħmar fl-ispazju ta' fuqhom. [90 marka]

Silta 1**IL-KAPPELL TA' ZOLLI**

Wenzu kien qiegħed fuq sigġu ħdejn il-bieb jilgħaq ix-xemx, bil-**pîpa** f'ħalqu, idejh fuq żaqqu, b'rasu 'l fuq **mserħa** **mall**-ħajt u b'maktur imxaqleb għal fuq għajnejh biex itaffilu t-tagħmix tax-xemx ta' Marzu. Fuq naħa waħda tiegħu taħt is-sigġu, Lelluxu, il-qattus fessud ta' Rożi, kien qiegħed bis-solennità kollha jagħmel iċ-ċerimonja tal-ħasla b'siequ ta' wara 'l fuq qisha xemgħa, u **b'islienu** **tielgħa** u nieżel jilgħaq 'il żaqqu. Fuq in-naħa l-oħra kien hemm Friefet, il-kelb fox terrier ta' Ġakbu s-sagristan, **mindud** għal tulu, b'għajn waħda l-ħin kollu fuq Lelluxu, għal li jista' jinqala'. Wenzu kien għadu kif kiel ikla ful bit-tewm **tgħaqad** fuq id-difrejn (għax bħala koka Rożi ma kienet iċċediha 'l ħadd), imsoqqija bi flixxun minn dak li Kurun kien iwarra b'għall-ħbieb tal-qalba. Kien bil-ħsieb li jiddigerixxi l-ikla bil-kwiet li Wenzu ħareġ ħdejn il-bieb u qagħad f'dik il-ħemda, jiġbed nifs wara nifs mill-pipa. Wara ftit in-nifsijiet **kull ma** jmur aktar bdew jitbiegħdu, u Wenzu beda

jintilef f'nagħsa l-aktar ħelwa, u l-pipa bdiet taqgħalu minn ħalqu, meta f'daqqa waħda lehen ta' qroqqa qajmu b'ħażda: "Wenz, Rożi ġewwa?"

Wenzu għolla l-maktur minn fuq għajnejh, bexxaq għajn waħda, u dak li ra, ma riedx jemmnu. Bexxaq l-għajn l-oħra, u t-tieni dehra m'għoġbitux aktar mill-ewwel. Berraq għajnejh it-tnejn f'salt, u qalbu għamlet qabża u kważi tħabbiet fi grizmejh. Għorok għajnejh u reġa' ħares.

Il-viżibilita kienet tajba. Le, li kellu quddiemu ma kienitx viżjoni – kienet tabilhaqq Zolli, l-akbar xewka li kellu f'ħajtu. Imma dak li ma ħalliehx jemmen 'l għajnejh, u gegħelu jaħseb li moħħu kien tilef xi skorfini, ma kienx il-wiċċ ta' Zolli, li Wenzu kien ixebbhu ma' ħobża ta' Malta, b'għajnejh li kienu qishom żewġ bżarjet suwed, imnieher qishu patata u ħalq li ma kienx ħlief linja qisha maqtuha b'sikkina, li kienet tibda minn widna, tgħaddi u tistaħba taħt imneħirha, u tispiċċa ħdejn l-oħra. Lanqas kien xagħrha, li Zolli kienet tkebbeb fuq rasha f'żewġ saffi bħal qargħa ħamra żgħira mrikkba fuq qargħa ħamra mdaqqa, li qanqal lil Wenzu bħalma terremot iqanqal pajjiż. Li ħasad lil Wenzu kien il-fatt li dawk iż-żewġ qargħat ħomor, minflok ma kienu, bħas-soltu, ikkupplati b'għonnella qisha qluġh f'riħ fil-poppa, kienu mkebbin go kappell enormi roża, bil-faldi jperpru fiż-żiffa qishom gwejnaħ ta' gawwi, bil-koppla twila u ppuntata, imdawwra frott u fjuri.

Malli Wenzu gie f'tiegħu beda jrodd is-salib.

"Mela qiegħed tara x-xitan?" staqsietu Zolli.

"Da żgur, qed nara lilek!" wegħibha Wenzu.

"Mur ħares lejn il-mera," qaltu pronta pronta Zolli, "u tara l-kap tagħhom."

Dak il-ħin **żewġ t'itfal** li kienu lemħu mill-bogħod lil Zolli b'dak il-kappell fuq rasha qisu l-wirja ta' fjuri u frott li ssir fl-Imnarja, u li kienu raw kif għamlu u serqu żewġ bajdiet minn taħt il-qroqqa li nannithom **kella** taħt it-taraġ, waslu sa ftit bogħod mid-dar ta' Wenzu u waqfu. Xena bħal dik li kien hemm fuq ras Zolli, **deherilhom**, ma kienx ta' min iħalliha tgħaddi mingħajr l-unuri li kienu jisthoqqulha.

Waqfu u kkalkulaw il-bogħod u l-mira. "**Fajjarielha**, ħi!" qal wieħed lill-ieħor, "ara tiegħi sejra."

Wenzu, li kien irpilja mill-**ħażda**, meta ra lil Zolli titmašhan b'dak il-kappell jixxejjer mat-tixjir ta' rasha u l-fjuri u l-frott jimminaċċjaw li jaqgħu minn mument għal ieħor, infexx f'daħka kbira li iżda waqfet f'salt **x'ħin** l-ewwel bajda, immirata b'sengħa li ma tiżbaljax, żgicċat ħafif ħafif minn fuq il-koppla tal-kappell ta' Zolli, inkisret ftit, u spiċċat il-karriera tagħha f'ħalq Wenzu. Kien għadu bilkemm sparaha 'l barra b'għajta ta' barri ferut, xhin it-tieni bajda, li kienet ħarget minn id aktar imgħallma, ħadet lil Zolli paqq fuq għonqha u nfaqqgħet u **tferxet** **ma' l-**erbat irjieħ qisha murtal tal-ftuħ. Dan kollu ġara f'kemm trid biex tgħid 'Giezu Marija'. Għal nofs mument, tant Wenzu kemm Zolli baqgħu miblugħin qishom żewġ ħutiet maqbudin f'sunnara, b'ħalqhom miftuħ u għajnejhom imberrqin u mqabbżin **il-barra** xiber.

L-ewwel li ġiet f'tagħha kienet Zolli li, billi ma **setetx** tkun taf minn fejn kien ġej dak il-bombardament, naturalment waħħlet f'Wenzu u **fajjritlu** daqqa ta' ponn taħt geddumu li ħaditu għal għarrieda u qalbitu għal fuq Friefet, li naturalment waħħal fil-Lelluxu u ħebb għalih. Lelluxu kien pront tella' dahru bħal dahar ta' ġemel, qajjem sufu, kixef snien, u b'leħen tal-biża' bagħat lil Friefet isaqqi l-ħass. Lelluxu u Friefet kienu **qiegħdin** iħarsu lejn

xulxin bil-herra u jinkurlaw kif jafu huma, xhin Wenzu, minxur fl-art jogħrok geddumu wara dik id-daqqa, ħataf lil Zolli mill-pexxun u qalibha.

It-**twerzieq** ta' Zolli, l-għajjat ta' Wenzu, l-inbiħ ta' Friefet u t-tnewwiħ ta' Lelluxu qajmu r-raħal min-nagħsa ta' waranofsinhar. L-ewwel spettaturi kienu, naturalment, iż-żewġt itfal li kienu ssuttawhom. Warajhom waslu Ġakbu s-sagristan, Gori l-gabillott, Kurun tal-inbid, l-ispiżjar u s-Sur Ġizmond, u magħhom qabda nisa, irġiel, tfal u klieb.

Daru dawramejt ma' Wenzu u Zolli, min ikeskes minn hawn, min **jimbex** minn hemm. Rożi, **imqajjma** mill-isbaħ raqda, kebbet rasha f'xall u ħarġet fil-gallarija. Malli rat dak il-pandemonju kollu daħlet ġewwa, qabdet friskatur li kien mimli bl-ilma, **regħget** tfaċċat bih, u bla kumplimenti ta' xejn battlitu fuq dik il-geġwiġija.

Kos, il-ħajja x'kull ċajta jkollha lesta għalina! Min kellu **ighidlu** lil Wenzu, waqt li kien qiegħed jilgħaq ix-xemx, b'ikla ful bit-tewm u flixxun **nbid** f'żaqqu bla ebda ħsieb itaqqallu moħħu, kuntent daqs papru li sab l-ilma, x'kien hemm lest għalih? U dan kollu, għaliex lil Zolli kienet gietha l-**ideja** **rivoluzjonarja** li tilbes **kappel**!

(Adattata minn *Id-dinja ta' Wenzu u Rożi* ta' Ġorġ Zammit)

Silta 2

TPEJJIPX – TUŻA L-EBDA FORMA TA' TABAKK

It-tabakk huwa l-kawża globali ewlenija ta' mard u mwiet li jistgħu jiġu evitati. It-tabakk huwa wkoll il-kawża ewlenija tal-kanċer. It-tipjip huwa l-iktar forma ta' użu mit-tabakk li tagħmel ħsara, tant li jġib miegħu l-ikbar sehem ta' mard marbut mat-tabakk. It-tipjip tas-sigaretti joqtol iktar min-nofs ta' dawk li **jpejjpu** għal tul ta' żmien.

Kull sena, l-użu tat-tabakk jikkawża madwar 6 miljun mewta u iktar minn nofs triljun dollaru fi ħsara ekonomika madwar id-dinja. Huwa stmat li t-tabakk se joqtol sa biljun ruħ dan is-seklu jekk ma tigix implimentata malajr il-Konvenzjoni ta' Qafas dwar il-Kontroll fuq it-Tabakk (FCTC) tal-**Organizzazzjoni** Dinjija tas-Saħħa (WHO). Fl-**Europa**, id-Direttiva riveduta dan l-aħħar dwar il-Prodotti tat-Tabakk tispjefika r-regoli li jikkontrollaw il-produzzjoni, il-preżentazzjoni u l-bejgħ ta' prodotti tat-tabakk u prodotti oħrajn relatati, bil-ħsieb li jiġu armonizzati d-differenzi bejn il-pajjiżi fi kwistjonijiet li għandhom x'jaqsmu mal-**kontroll** tat-tabakk u tiġi salvagwardata s-saħħa pubblika.

Ma hemm ebda mod sikur kif **tuża** t-tabakk, u t-tipjip huwa l-iktar mod **perikolu** peress li l-ikbar riskju ta' kanċer ġej mill-ħruq tat-tabakk jew it-tipjip tat-tabakk minħabba li ħafna mis-sustanzi tossiċi, **nkluzi** sustanzi karċinoġeni, jinħolqu matul il-proċess ta' ħruq. It-tabakk, speċjalment id-duħħan tiegħu, jikkawża tipi differenti ta' kanċer. It-tipjip tat-tabakk jikkawża wkoll il-kanċer f'dawk li ma jpejpu imma jieħdu d-duħħan tat-tabakk man-nifs **minn għand** dawk li jpejpu.

Ir-riskju ta' kanċer tal-pulmun huwa **ma' l-għoxrin** darba **għola** fl'irġiel u n-nisa li jpejpu meta **mqabla** ma' dawk li ma jpejpu. Ir-riskju jikber iktar ma jizdied in-numru ta' snin li l-individwu jkun ilu jpejpej, in-numru ta' sigaretti li jpejpej kuljum, u l-età ta' meta jkun beda jpejpej. Fl-Ewropa huwa stmat li t-tipjip jikkawża 82% tal-każijiet ta' kanċer tal-pulmun.

L-effetti negattivi tat-tabakk jizdiedu bil-konsum tax-xorb alkoħoliku u anki f'ċerti **xogħolijiet** li jesponu lill-ħaddiema għal aġenti oħrajn li huma **mgħarufin** li jikkawgunaw il-kanċer, pereżempju l-ażbestos. Bil-konsum tal-alkoħol u t-tipjip, ir-riskju tal-kanċer tal-**kavita** orali, il-faringi, il-laringi u l-esofagu **jizdied** b'mod sostanzjali, jiġifieri t-tipjip u x-xorb alkoħoliku **jzidhulek** ir-riskju tal-kanċer iktar mit-tipjip waħdu.

L-evidenza xjentifika turi b'mod konkluziv li r-riskju tal-kanċer jonqos wara li tieqaf tpejjep f'kull età, iżda iktar ma tkun għadek żgħir meta tieqaf, iktar se tibbenefika. Bħala medja, dawk li jpejpu jtilfu tal-inqas 10 snin ħajja meta mqabblin ma' dawk li qatt ma pejpu. Il-waqfien mit-tipjip qabel l-40 sena **inaqqas** ir-riskju tal-mewt **minnħabba** t-tipjip b'madwar 90%. Qatt **m'hu** **tart** wisq biex tieqaf tpejjep; il-waqfien f'kull età jnaqqas ir-riskju tal-mewt meta mqabbel ma' min jibqa' jpejjep. Il-waqfien mit-tipjip għandu **ukoll** **benefiċċi** evidenti oħrajn fuq is-saħħa tagħna.

Hemm bosta affarijiet li jistgħu jagħmlu dawk li jpejpu biex iżidu l-possibilitajiet tagħhom li **jirnexxielhom** **jiefqu** **għal kollox**. L-aħjar evidenza turi li dawk li jużaw taħlita ta' appoġġ farmakoloġiku u komportamentali għandhom erba' darbiet il-probabilità li jiefqu għalkollox meta mqabblin ma' dawk li ma jużaw ebda appoġġ. Dawk li jużaw metodu wieħed biss minn dawn xorta waħda aktarx li jiefqu jpejpu kompletament. L-iktar strateġiji ta' appoġġ farmakoloġiku effettivi li huma **wżati** spiss jinkludu t-terapija b'sostitut għan-nikotina (NRT), il-vareniklina u ċ-ċitisina. Bħalissa, iċ-ċitisina hija disponibbli fl-Ewropa Ċentrali u **ta' Lvant** biss. L-appoġġ fl-**imġieba** jinkludi assistenza dwar strateġiji prattiċi biex timmaniġġja l-istress, tkisser id-dipendenza, gwida fuq kif tuża l-NRT, u kif tkampa bil-kilbiet u s-sintomi tal-astinenza. Dan it-tip ta' appoġġ jista' jingħata wiċċ imb wiċċ jew permezz ta' **meżzi** bħat-telefown, is-sistema ta' messagġi bit-telefowns ċellulari, jew fuq l-Internet. L-ispiżjara, it-tobba tal-familja jew professjonisti oħrajn tal-kura tas-saħħa jistgħu jiffaċilitaw l-aċċess għal dan it-tip ta' appoġġ. Azzjoni oħra li ssostni l-astinenza mit-tipjip hija l-użu ta' dar li fiha ħadd **ma'** jista' jpejjep.

(Adattata mis-sit <https://cancer-code-europe.iarc.fr/index.php/mt/12-il-mod/tabakk/4464>)

Fi tfulitu kien spiss jiġi jittawwalli. Kien jiftaħ l-għatu tal-bir, jixxabbat **l-isfel** u jgħidli “Baaa!” U jiena kont inwieġbu lura: “Baaa!” Kont ngħid f’qalbi, “Dat-tifel għad xi darba nisirqu!” Kellu barmil ċkejken tal-baħar, kollu tpingija ta’ ħut u arzell. Fettillu jorbtu ma’ biċċa spaga u jipprova **jtella** l-ilma bih. Imma l-ispaga ma **fellhitx** it-toqol tal-ilma ... u **sraqtulu**. Beda jibki u mar jiġri jġib ir-rampila. Imma ma ħallejtux jieħdu lura. Hawn għadu għandi, **msaddad** u mmermer, bl-arzell u l-ħut ifittxu l-ilma baħar għalxejn. Darba oħra, mid-dehra, ma kienx qed jistudja biżżejjed. Kont smajt lil missieru jirrabja miegħu u jgħidli li qed jaħli wisq ħin jilgħab b’dawk l-**imgħarqin** suldati taċ-ċomb li kienet **tagħtu** zitu. U meta t-tifel beda jtawwal ilsien, il-missier kien tilef sabru. Fetaħ l-għatu tal-bir u qallu:

“Min ma **jismgħax** bis-sewwa, ikollu jisma’ bid-dnewwa!”

U s-suldati **nizzlu** jiġru hdejjja u minn ġellieda felħana spicċaw bugħaddasa mitlufa. Imbagħad it-tifel ġie jittawwalli, **jikbi** u jolfoq. U jiena bkejt miegħu.

Għaddew tliet snin jew erbgħa u t-tfajjel beda jitfarfar. Dakinhar li reġa’ ġie jittawwalli ma kienx qed jibki u jolfoq. Kien jidher **imbeżżgħa**. Ta daqqa t’għajn madwaru u f’leħha ta’ berqa xehitli rigal. Arlogg tal-polz. Baqa’ jħares lejja biex jaċċerta ruħu li **ilqajt** ir-rigal li offrieli ... u blajtu. U meta ħarist sewwa f’għajnejh qrajt l-istorja kollha. Kien arlogg ta’ missieru. Fettillu joħodhulu biex jippruvah ftit mal-polz tiegħu. Żelaqlu minn idu u l-ħgieġa saret frak. U waqt li l-arlogg iltaqa’ mal-barmil u s-suldati, il-minutieri waqfu fuq is-sagħtejn u kwart, u jiena rgajt ħarist f’għajnejh u għedtlu:

“Tinkwetax, tfajjel. Jiena **nostgħorlok** is-sigrieti tiegħek kollha. Bħalma għadni nostor is-sigrieti t’ommok.”

Dik ukoll, snin twal ilu, kienet ġiet tittawwalli mwerwra. Kellha f'idha kaxxa tal-landa u qabel ma **xeħtithili**, fetħitha biex tagħti l-aħħar daqqa t'għajn **lill**-dawk l-ittri għeżiež. U qrajt il-ġrajja kollha fil-biża' t'għajnejha. Issa li l-maħbub tagħha kien abbandunaha, riedet tara kif teħles **min** dawk l-ittri. **Ma'** riditx li jiġu f'idejn żewġha. Kienet se taħraqhom, imma ma kellhiex qalb tixħethom l-infern. Rassithom ġo kaxxa tal-landa u tathomli. U, l-istess bħalma għamel binha snin wara, qagħdet tħares lejja u lejn is-sigriet li kienet fdatli.

Għaddew is-snin u t-tfajjel kiber u xjaħ u kont ili għomor ma narah. Izda dan l-aħħar reġa' ftakar fija. Ħa drawwa jiġi jiftaħ l-għatu tal-bir u **jogħqod** jittawwalli. U meta nħares f'għajnejh u nara fihom sensiela twila ta' elegġiji, nibda ngħidlu:

“Din x'ħajja hi li qed tgħix? Ejja għandi u **nnessiek** kollox!”

Imma t-tfajjel-xwejjjaħ kien jagħlaqli l-bieb f'wiċċi u nibqa' nisimgħu jokrob ħdejn il-ħerża tal-bir. U hemmhekk sabuh imgeddes il-ġirien meta kienu ilhom xi ġranet ma jarawh. U jiena bkejtu wkoll u b'qalbi maqsuma għedtlu:

“Għax ma ġejtx għandi? Kont nerġa' nosterlok is-sigrieti tiegħek. Kont **illaqqek** mas-suldati taċ-ċomb, mal-barmil tal-ħut u l-arzell u mal-arloġġ li għadu wieqaf fuq is-sagħtejn u kwart. U fuq kollox, kont niftaħlek il-kaxxa tal-landa **w** ngħidlek **minn** kien missierek tassew.”

(Adattata mill-kitba ta' Trevor Żahra “Il-Bellieġha”)

Aqleb >>>